

zapravljati čas s takimi malenkostmi; nevarno je hoditi po progi; hladno je hoditi brez suknjiča.

Posebno pozornost zaslužijo prislovi v glavnih stavkih, kjer izražajo vrednotenje oziroma možnost ali nujnost tega, kar izraža odvisnik. Gre za stavčne tipe: *grdo je, da tega nisi povedal; prav čudno je, da se je rešil; ne bi bilo čudno, če bi ga strlo mučenje; kaj ni grozno, da noče priznati; ni mogoče, da tega ne ve; ni nujno, da se takoj vrnete; bilo je očitno, da laže.* Tudi v teh primerih *hudo, grdo, grozno* formalno sovpadajo s prislovi, čeprav glede na to, da vrednotijo osebek, ki je v teh primerih stavek, opravljajo pravzaprav pridevniško vlogo. Podobno je s stavčnim tipom *živeti je težko*, v katerem je nedoločnik osebek,¹¹ na kar opozarja tudi besedni red v odnosu do *težko je živeti*. Na to, da je v navedenih stavčnih tipih pridevnik dobil prislovne značilnosti, je verjetno vplivalo dejstvo, da nedoločnik in odvisnik nimata slovničnih značilnosti samostalnika, tj. spola, sklona in števila, zato tudi za besedo v povedku ni potrebno, da bi jih imela, in za povedek lahko služi prislov. Celo v stavku, kjer je osebek vse ali *to*, ki se čutita prav tako neopredeljena, je za povedkovo določilo lahko prislov;¹² *vse je res, kar ste navedli; to je zdaj drugače*, vendar bo potrebno take primere še natančneje obravnavati.

Naj povzamem. O prilastkovni oz. povedni rabi pridevnika v stavku odloča pomen pridevnika: pridevnik v prilastkovni rabi predvsem pomensko opredeljuje samostalnike oz. pojme, ki jih ti pomenijo, najsi bo glede na vrsto ali lastnost; pridevnik v povedni rabi pa navadno pomensko določenemu pojmu prisoja kako lastnost. Poleg tega pridevnik v povedni rabi lahko opravlja podobne naloge kot glagol v vlogi povedka, tj. izraža razmerje med osebkom in drugimi stavčnimi členi, vendar s to razliko, da ne pomeni dejanja. Seveda lahko opravljajo to vlogo v povedni rabi le pridevniki z določenimi pomeni. V brezosebnih stavkih, v stavkih s smiselnim osebkom ali osebkom, izraženim z nedoločnikom in odvisnikom, pridevnik v povedni rabi preide v ustrezen prislov.

Boris Paternu

Filozofska fakulteta Ljubljana

PROBLEM DVEH TIPOV SLOVENSKE KNJIŽEVNOSTI S POSEBNIM OZIROM NA NJEN KOROŠKI DEL

1.

Slovenska posvetna književnost se je že ob svojem rojstvu pred dobrimi dvesto leti začela cepiti v dva bistveno različna tipa, različna glede na njuno socialno pa tudi estetsko in stilno obeležje.

¹¹ J. Toporišič, Slovenski knjižni jezik 3, str. 186.

¹² Prim. za slovaščino Morfológia slovenského jazyka, Bratislava 1966, str. 610.

To lahko ugotovimo že ob *Pisanicah od lepeh umetnost* (1779-81), tej prvi javni uveljavitvi slovenske posvetne poezije. Po svojih prevladujočih lastnostih spadajo Pisanice v leposlovje, ki je bilo namenjeno izobražencem, ne širšim ljudskim slojem. Hotelo je v domači besedi doseči in obvladati tisto miselno in slogovno kulturo, ki je takrat prihajala k nam iz evropskega baroka, klasicizma in deloma tudi že predromantike. Pri tem je segel najdlje vodilni pisaniški pesnik Feliks Dev (1732-86). Svoj baročni slog je kljub mnogim začetniškim padcem ponekod razvil do tolikšne izrazne zmožnosti, da prav pri njem najdemo tista stilotvorna mesta, ki kažejo v smer Prešernove pesniške kulture. Devove alegorične programske izpovedi, ki spremljajo njegovo pesništvo, govore o rojstvu slovenske poezije in o njenem kulturnem orfejevstvu in kažejo zelo razločno na zglede evropske, še posebej italijanske in nemške poezije.¹ Zaradi tega je pisaniško pesništvo med sodobniki veljajo za leposlovje v visokem ali »učennem«² slogu. Matiju Čopu se je pojav zazel zanimiv prav s te strani in v svoji literarni zgodovini ga je leta 1830 označil za »prvi poskus učenega kranjskega posvetnega pesništva«.²

Vendar ni mogoče prezreti dejstva, da je bila v Pisanicah prisotna, čeprav nekje bolj na robu, tudi že druga varianta slovenskega začetnega posvetnega pesništva. Imenovali bi jo lahko domačijsko razsvetljensko ali ljudsko vzgojno, saj je bila namenjena predvsem kmečkemu ljudstvu za razvedrilo in pouk. Njen najvidnejši pisec je bil *Valentin Vodnik*. V tretjem zvezku Pisanic je l. 1781 namreč od svoje baročne in psevdoklasicistične verzifikacije, priučene že prej v Pohlinovi in Devovi šoli, prestopil v novo, njemu ustreznejšo ljudsko smer. Gradil jo je v glavnem na podlagi domačega folklornega pesniškega izročila, prilagojenega splošnim merilom racionalistične poetike in sodobne, vedro razsvetljenske vzgoje. Njegov *Sadovolne Kraynz*, ki v Pisanicah 1781 opazno zaznamuje začetek te smeri, je preprosta, zdravo robata in poskočna pesem, ki slovenskega kmeta spodbuja k samozavesti, podjetnosti in dobri volji. Naj se je Vodnik zavedal ali ne, njegova pesem je pomenila pravo nasprotje Devovi v istem

¹ Krajske modriz shalovanje zhes tu predolgu goriderfhanje svojega Bellina v' Lashkeh dufhelah; Vesele krajske modriz na prihod njih Bellina (oboje v Pisanicah II, 1780); Obzhutenje tega serza nad Pesmejo od Lenore (Pisanice III, 1781).

² P. J. Šafařík, *Geschichte der südslawischen Literatur*, hrsg. v. Josef Jireček, Prag 1864, str. 75.

² Za primerjavo naj služita odlomka iz obeh pesmi (nekoliko prilagojena naši pisavi):

Skríte svoje žarke, skrite!

Zagrníte se oči!

De iz vas Amint na ujame

kako iskro ter na vname

se ves in cel na zgori;

Zatu skrite, varnu skrite

svoje žarke, mu oči.

Al'nekar! — Oh tu na stríte!

Je naumnú, kar želim.

Svit vaš vednu mi migljajte:

ogn v srce mi smejajte,

rad od njega jest gorim.

Oh! nekar mi ne ugasnite

ogn vaš, jest rad gorim. (Dev)

Okrogle rad plešem, z nogama prđajam

glas godcam, ter se na dva cepa sem majam,

al Špela za mano prov ročno drobni,

stopine pobira, se v' rinke vrti.

Špehove jest žgance zravn kislega zela

štemam, kader pridem od težkega dela.

Klobasa je dobra, tud' dober je sok;

in kar se še cmare na ražnu okrog. (Vodnik)

zvezku objavljeni osebni ljubezenski pesmi *Amynth na ozhy svoje Elmiere*, ki preseneča s svojo stilno eleganco in tudi že z izbranim lirskim tonom.³ Če pazljivo primerjamo ti dve pesmi, spoznamo za njima dve močno različni pesniški osebnosti, zraven pa tudi dva v temeljih različna literarna svetova.

Pisanice, ki stoje na samem začetku našega leposlovja, so torej odprle vrata dvema vrstama književnosti: tako imenovanemu višjemu tipu literature, ki hoče v korak z razvitejšimi pojavi evropske književnosti in je namenjen izobražencem, in pa domačijskemu tipu, ki hoče zadostiti okusu in kulturnim potrebam najširših slojev ljudstva. Vendar je značilno, da obe omenjeni pesmi najdemo v istem zvezku *Pisanic*. In da nobeden od obeh avtorjev, če upoštevamo njuno celotno delo, ni izključeval nasprotni smeri. Skratka, obe vrsti literature, utemeljeni v socialnem ustroju takratne slovenske družbe, sta ob svojem začetku živeli druga poleg druge v kulturno tvornem sožitju. Pri tem pa so bila v ospredju stremjenja k višji, razvitejši literaturi, čeprav je bil njihov uspeh samo relativen.

Odločnejši programski premik v drugo smer je povzročil ali vsaj bistveno pospešil prvi slovenski literarni kritik in teoretik, baron Žiga Zojs (1747—1819). Sredi 90-ih let je s svojim prizadevnim mentorstvom Vodnika dokončno odtegnil od nekdanje Pohlinove in Devove šole in ga z racionalističnimi, treznimi in praktičnimi nauki usmerjal na pot, začeto z *Zadovoljnim Kranjcem*. Tako so namesto *Pisanic* začele izhajati pratike za ljudstvo. Tudi Vodnikovim večjim slovstvenim načrtom je v pismih dajal takale navodila: »Vse, kar pride izpod Vašega peresa, mora biti napisano v ljudskem tonu in za ljudstvo: zato se nikakor ne smete spuščati na področje tragične muze... Pomislite tudi na čas in trenutek — na položaj Vaših kmetov, na njihovo zmogljivost sprejemanja, na njihov okus, najbližja nagnjenja itd. Vse kaže, da strun ne smete ubrati previsoko!!!«⁴

Drugo obdobje razsvetljske literarne prebuje se je torej prevešalo v izrazito domačijsko smer. Toda kot so bila pri Zoisu ta pogramska prizadevanja preudarna, strpna in širokogrudna, so pri njegovem učencu Kopitarju postala nervozna in nestrpna. Ko je Kopitar 6. februarja 1809 Dobrowskega informiral o slovenski književnosti, je o Vodnikovih pesmih spregovoril pohvalno, medtem ko je o *Pisanicah* zapisal že skrajno odklonilno sodbo, češ da bi bilo »bolje nič, kot kaj *takega*«. ⁵ Pripravljala se je ločitev obeh smeri in njun spopad.

2.

Do spopada je prišlo v obdobju romantike. France Prešeren in Matija Čop nista več pristajala na načelo zamudniškega slovstva, ki naj bi se prilagajalo omejenim možnostim slovenske jezikovne in siceršnje kulturne danosti.

⁴ Zojsovo pismo Vodniku 4. avg. 1795 in 30. nov. 1795, Vodnikov spomenik, Ljubljana 1859, s. 52, 61.

⁵ V. Jagić, Briefwechsel zwischen Dobrowski und Kopitar 1808—1828, Istočniki... 1888, s. 40.

Nista pristajala na to, da bi celotna literatura morala ostati v mejah poučnega in nabožnega ali folkloriziranega slovstva za »miroljubne poljedelce«, če uporabimo herderjanski izraz, s katerim so takrat radi označevali avstrijske Slovence, včasih tudi v dobrohotnem tonu dvomljivega zvena. Prešeren in Čop sta bila prva, ki sta slovenski literaturi brez pomislekov odprla okna v svet in vanjo sprejela merila razvitih literatur. Šele to je bil njen korak k enakopravnosti in enakovrednosti. V zgodovinskem jeziku bi temu dejanju lahko rekli osamosvojitve in konstituiranje slovenskega naroda na področju literarne kulture. Razlogov za ta kakovostni preskok je bilo več. Prvi je bil subjektivni: pojavil se je resničen pesnik, ki s svojo miselno globino, čustveno razvitostjo in artistično zmogljivostjo preprosto ni mogel več obstati v mejah poučne ali folklorne verzifikacije in naivne podobe sveta. Drugi razlog je bil prav tako naključen: Prešeren je imel ob sebi prijatelja Čopa, čigar literarnoestetska in teoretična izobrazba je bila svetovljanska. Tretji razlog je bil zgodovinski: Prešeren in Čop sta svoj koncept višje literature zasnovala že ob upoštevanju meščanskega sloja slovenske družbe, in sicer njenega kulturno najbolj zmožnega, čeprav še zelo ozkega kroga. Ko je Čop pred Kopitarjem branil novo pesništvo *Kranjske Čbelice* — ki je ob svojem izidu poudarila zvezo s Pisanicami — je nastopal predvsem z razlogi, da je namenjena izobražencem, ki jih želi pritegniti v krog slovenske leposlovne kulture, in ne kmetom.

Odpor zoper njuno početje je bil silovit, brezobziren in grob. Pokazalo se je, da takratni podporniki in varuhi domače književnosti za ljudstvo že dolgo več ne zmorejo razsvetljske širine Zoisovega in Vodnikovega duha in da gre v resnici za monopol janzenističnega moralizma, ki je želel obdržati narod »miroljubnih poljedelcev« na ravni omejene zavesti. V pismu Kopitarju dne 12. maja 1833 je Čop nasprotnike in cenzorje Prešernove poezije imenoval »ljudi, ki deloma iz janzenističnega fanatizma in svoje omejenosti, deloma iz jezuitske sebičnosti poskušajo obdržati ljudstvo v trajni nedoletnosti«.⁶

Boj za pravico do nove, višje literature je segel vse do posameznih jezikovnih in celo črkopisnih vprašanj. Na zahtevo, da mora jezik slovenskega slovstva ostati v mejah ljudskega govora, je Prešeren odgovoril s satiro *Nova Pisarija*, ki je večer spomenik duhovitega upora zoper slovensko duhovno in estetsko rovtarstvo, odeto v plašč učenega in še raje učečega narodnega purizma in moralizma. Čop je leta 1833 stopil iz brezuspešne korespondenčne diplomacije v javni boj in povedal, da se kultura jezika ne more končati pri njegovi ljudski čistosti in slovniški pravilnosti. »Omenjeni lastnosti«, pravi Čop v Ilirskem listu 1833, »nikakor še ne obsegata celotne zgradbe jezika. Dokler je namreč jezik omejen samo na pojmovni svet preprostega kmeta, dokler še ne more izražati višjega življenja in znanja, pač ne more zase zahtevati oznake *kultiviranega jezika*, ki bi jo spričo čistosti same zaslužili tudi marsikateri jeziki *divjakov*«. Tudi kmečki govor — tako meni Čop — sam po sebi še ni slog. Zanj sta potrebni višja jezikovna zavest in kultura.

In vendar bi Prešernovo in Čopovo zasnovo nove, zahtevnejše književnosti presojali napak, če bi jo obravnavali kot poskus esteticističnega odmika od njenih

⁶ Čopovo pismo Kopitarju 12. maja 1833, Zbornik Slovenske matice, 1903, s. 104.

ljudskih osnov. Prešeren je svojo zgodnjo in poznejšo poezijo zelo močno oprl na motive in izraz ljudskega pesništva, čeprav pri tem ni odstopil od poglavitnih načel svoje poetike. Tudi njegove umetniške obdelave ljudskih pesniških besedil (npr. *Lepe Vide*) so poleg Župančičevih še danes najbolj reprezentativne. O Prešernovi globoki in do kraja zavzeti povezanosti z usodo slovenskega ljudstva govore tudi tiste njegove pesnitve, ki so izdelane v artistično najbolj zahtevnem izrazu. Čop pa je poleg vse svoje polemične zagnanosti za višjo leposlovno kulturo hkrati trezno poudaril, da pri nas obstajata in bosta tudi naprej obstajali obe vrsti literature in da bo njena višja oblika »gotovo koristno vplivala tudi na slog knjig, ki so namenjene ljudstvu in ki bodo seveda ostale bistvena stran« slovenske književnosti.⁷

Obdobje romantike potemtakem kaže, da je prišlo do odločilnega spopada obeh leposlovnih smeri, ki sta se napolnili z ostro nasprotujočima kulturnima in navsezadnje tudi političnima ideologijama. Toda Čopova teorija je utemeljila, Prešernova poezija pa potrdila popolno upravičenost zamisli o slovenski svetovljanski poeziji, svetovljanski v pravem in najbolj čistem pomenu besede. Kulturna zrelost njune zmage pa se je pokazala v umirjenem sprejemanju tudi drugega tipa književnosti in v spoznanju, da je mogoč tvoren, oplajajoč stik med njima.

Toda kljub tem razmeroma daljnosežnim spoznanjem je v naši literarni praksi in teoriji problem ostal še dolgo nerazčiščen.

3.

Za slovensko književnost druge polovice 19. stol., ki sovpada s postopnim prodromom realizma, je značilno precej neuravnovešeno nihanje med obema leposlovnima načeloma, ki se kaže tudi v stilni neizčiščenosti te literature. Vprašanje je postalo toliko bolj občutljivo, ker se je v ospredje prizadevanj pomaknila proza, literarna zvrst, ki ji je bila že zaradi njene narave namenjena širša pot v javnost kot liriki.

Literarni program, ki ga je leta 1858 razvil Fran Levstik, je imel pred očmi množico kmečkih bralcev in zato tip domačijske proze. Vendar proze, ki bi bila miselno liberalizirana, psihološko in sociološko poglobljena, v estetskem pogledu pa kultivirana v smer klasične realistične poetike. Toda v njegovi lastni pripovedni praksi se je pokazalo nekaj presenetljivega: uspela mu je samo začetna faza tega načrta, umetna pripovedka *Martin Krpan* (1858). V njegovem *Desetem bratu* (1863), ki je ostal samo odlomek, se mu je domačijska podoba sveta začela pod kritičnim peresom razkrajati, v *Svetem dr. Bežancu* (1870) pa se mu je razlomila v groteskno, že čisto nekrpanovsko podobo ljudstva in njegovih demagoških voditeljev.

Josip Stritar (1836—1923) je krenil v drugo smer. V načrtu je imel višji, estetsko strogo prečiščeni tip literature. V svojem prvem javnem *Kritičnem pismu* je leta 1867 zapisal naslednje besede, namenjene množici rodoljubnih

⁷ Matija Čop, *Izbrano delo*, 1935, s. 52.

slovstvenih diletantov in vzgojiteljev: »Nikar se ne pohujšuj, če ti tu pa tam razderem kako staro vero ... Meni je poezija resna, sveta stvar — poezija mi je vse — poetje nič!« Takoj zatem je problem odprl pri samem jedru: »Vpraša se, ali hočemo Slovenci imeti svojo književnost po zgledu drugih narodov ali ne ... Krompir, pravijo, je steber in podpora naši deželi; o pesnikih se kaj takega še ni slišalo. Treba je slabejših, cenejših čevljarjev in krojačev — slabih pesnikov ni nikakor potreba ni drugim narodom ni nam Slovencem. Kdor ni za to, kaj bi se silil in tratil svoje moči — loti naj se drugega, koristnejšega dela, sebi v prid in narodu! —«⁸ V svojem dunajskem *Zvonu* je leta 1870 razločno zapisal merilo, ki ga je štel za najvišje: »Najprej ne pozabimo nikoli, da je poezija umetnost.« Opirajoč se na Prešernovo Novo pisarijo, gre še korak naprej in zapiše: »Poezija nima nikakršnega namena zunaj sebe; ona je gospa, ki nikomur ne služi, niti najvišjemu gospodu ne. Tista imenovana didaktična poezija, ki ima namen v prijetni obliki učiti ... to je dandanašnji 'premagano stališče'.«⁹ Toda značilno je, da se je Stritar že v naslednjem trenutku zamislil nad lastno mislijo in komaj nekaj vrstic niže v isti številki avgustovskega *Zvona* 1870 zapisal dvom nad možnostjo, da bi taka literatura med Slovenci res lahko živela: »Bojimo se, da z vsem listom pač ne ustrezemo nikomur ... Mnogovrstno je 'Zvonovo' bralstvo, od deželnega poglavarja do železniškega čuvarja — vsi stanovi se nahajajo v njem. Kdo bi bil tako predrzen, da bi skušal vsem ustreči! ... A očitno moramo spoznati, da nas mnogokrat misel obhaja, ali bi ne bilo bolje — ker ne moremo vsega skupaj imeti — pustiti vso to 'visoko literaturo' ter pisati samo prostemu ljudstvu, kar ga more prijetno poučevati, blažiti in povzdigovati? Ustvariti list, kateri bi se nahajal v vsaki kmetski hiši, kateri bi nosil pouk, dober svet in kratek čas ...«¹⁰

Tu je zelo jasno izražena muka slovenskega pisatelja, ki se je znašel v stiski med svojo voljo k višji, zahtevnejši literaturi in resnično socialno danostjo, ki ga sili k poučni, vzgojni in kratkočasni literaturi za njegovo ljudstvo. In res se je Stritarjeva pot v drugi polovici 70-ih let vidno obrnila k drugemu tipu književnosti.

Podobno nihanje in dvojnost bi lahko odkrili tudi pri Janku Kersniku. Literaturo je poskušal odpreti in razviti še z druge strani, namreč tam, kjer se je svet romantične idile odločno končal in kjer se je začel mračen, krut in resničen svet človekovega življenja, ujetega v neizprosni boj za obstanek. V posameznih prozih delih, predvsem v *Kmetskih slikah* (1882-91), je ustvaril nekatere čisto nove podobe življenja, ki so bile že na meji naturalizma. Vendar so ti primeri izjemni. Kersnik je velik del svojih pisateljskih moči posvetil

⁸ Josip Stritar, *Zbrano delo* VI, Ljubljana 1955, s. 51, 53.

⁹ N. m., 120, 144.

¹⁰ N. m., s. 144-45. Med nasprotniki *Zvonove* smeri je bil tudi Stritarjev prijatelj, in sicer sobojevnik Levstik. To je najbolj razvidno iz njegovega še neobjavljenega pisma Stritarju dne 20. in 21. dec. 1878, kjer beremo: »Slovenski narod po nekod (po Gorenjskem) uže umira, topèč se v ogrozno germansko valovje, in po drugod je še preneveden, premladosten, koder namreč še ne prepotujčen, s kratka preslovansk je, da bi razumel takšno literaturo, kakoršna se mu zadnje čase, tu ter tam podaje. S čimer drugi uže pešajoči narodi svoje literature zavržujejo (Weltschmerz, Ehebruch itd.), s tem Slovenci svoje ubogo literatúrišče začenjamo ... Zatorej bi sodil jaz, da je vse naše slovstvo na krivem poti« (NUK, Ms. 1047, H št. 1, 2).

poučnemu in zabavnemu tipu ljudske proze, kjer se zahtevnejši ustvarjalni postopki nenehoma križajo s konvencionalnimi.

Lahko bi opazovali naprej in našli še celo vrsto individualno različnih pisateljskih ali pesniških primerov, ki bi potrdili naslednje: slovenska književnost druge polovice 19. stol. je izrazito hibridna tvorba, kjer se oba leposlovna tipa močno prepletata in velikokrat tudi neorgansko spajata. Tok domačijske literature je pri tem dosegel znaten razvoj in napredek. Tudi tok vsebinsko in slogovno zahtevnejše literare se je pognal naprej, vendar pri tem razvoju ni mogoče prezreti mnogih odstopov in kompromisov. Izza takega stanja stvari ne bi bilo težko poiskati socialnih in zgodovinskih razlogov. Slovenski narod je po eni strani postal že preveč razvit in razslojen, da bi svoje celotne leposlovne zmožnosti in potrebe lahko zadovoljil v mejah poučno zabavnega berila za ljudstvo. Po drugi strani pa je bil še premalo razvit, premalo bogat in od zunaj preveč ogrožen, da bi lahko že mirno sprejel in zanesljivo vzdrževal več vrst ali vsaj dve osnovni vrsti literarne kulture. Stritarjev resignirani umik nazaj k manj zahtevni književnosti je izhajal iz mučne izkušnje, da še »ne moremo vsega skupaj imeti«. Vendar je ta ugotovitev, če jo pregledamo z druge strani, vsebovala tudi zavest, da bi bilo edino naravno, če bi imeli »vse skupaj«.

4.

Šele obdobju nove romantike ali »moderne« je uspelo uveljaviti doslednejše poglede na naš problem. Okoliščin, ki so to omogočile, je bilo več. Na prvo mesto sodi pojav nove, izjemno sposobne pesniške in pisateljske, pa tudi slikarske in glasbene generacije. Dragotin Kette, Josip Murn, Ivan Cankar ali Oton Župančič, če naštejemo samo najvidnejša imena, niso bili več avtorji, ki bi hoteli ali mogli ostati v mejah previdnega gibanja med pisanjem domačijsko reducirane literature za ljudstvo in pisanjem zmerno posodobljene literature za izobražence. Že v mladosti so se pognali daleč čez tradicionalne zadržke in razmeroma kmalu na izviren način ujeli vsebinsko ter slogovno raven razvite književnosti. Prezreti tudi ne kaže močnega razvoja naše literarne vede, ki je sočasno dozorevala v sodobno znanost. Ti okoliščini pa sovpadata s tretjo in zelo bistveno: s socialno prebujo slovenskega naroda, ki je tudi na področje literature prinesla ostrejšo presojo njene socialne uvrščenosti, pripadnosti ali odtujenosti. Skratka, gre za celo vrsto pojavov, ki pričajo o znatno močnejši socialni, kulturni, znanstveni in idejni razvitosti slovenskega naroda. Novi položaj je tudi v našem problemskem krogu sprožil nemir in vidne premike.

Najbolj naravnost je o zadevi spregovoril Ivan Cankar. S predavanjem tržaškim delavcem *Slovensko ljudstvo in slovenska kultura* (1907) je v imenu svoje izkušnje in izkušnje celega rodu izpovedal protest in muko nove umetnosti, ki je na Slovenskem ostala tragično odtujena: brez zaledja, v na pol omejenem, na pol pokvarjenem meščanstvu in brez poti k siromašnemu ljudstvu. Njegov napad je veljal meščanski kritiki, klerikalni in liberalni, ki sta iz samopridnih nagibov odklanjali zaupanje v smisel razvite umetnosti in že vnaprej podirali most med njo in ljudstvom. Takole je zapisal:

V ljubljanskem gledališču igrajo lepo moderno ali pa tudi klasično dramo. Drugo jutro že prepevajo po Ljubljani tisto ljubeznivo pesem:

»To ni za ljudstvo!«

Naše ljudstvo ne mara takih reči, naše ljudstvo ni zrelo za take reči, ne ponujajte našemu ljudstvu torte, ko je komaj žgancev vajeno! In res — moderna ali klasična drama izgine sramotno z odra, na odru pa se prikaže domača umetnost, ki ima na čelu zapisano geslo 'Ejduš' in 'ga že maja!' —

Tako se godi gledališču, drugim pa se ne godi nič boljše.

V Ljubljani razstavijo slovenski umetniki svoje slike in kipe. Da je njih umetnost velika in čista, tega jim živa duša ne odreka. Ampak vsi ljubljanski zvonovi zapojó takoj tisto prisrčno pesem:

»To ni za ljudstvo!«¹¹

Geslo »To ni za ljudstvo!« je Cankar imenoval narodno himno naše takratne kritike. V *Krpanovi kobili* (1906) je postavil satiričen spomenik sebičnemu početju meščanske kulturne politike, ki je v imenu ljudskega okusa odrekala resni umetnosti možnost obstoja ter pristajala na »pokobiljen in pokrjavljen« tip primitivnega domačijskega slovstva.¹² Pogostnemu rodoljubnemu geslu »Narod nočel!« je odgovoril: »O, narod hoče. Le Govekarji so leni, strahopetni in bojzljivi.«¹³

Svoje zaupanje v smisel in trden obstoj višje razvite literature pa je Cankar utemeljeval že na nov način: s socialno osvoboditvijo ljudstva, ki se bo vzdignilo iz svoje revščine in postopoma razvilo do konzumenta prave umetnosti.

Cankar je torej v novem zgodovinskem položaju in z novimi argumenti utemeljil njen nujen obstoj nasproti vsem pridržkom, ki so se sklicevali na poseben položaj slovenskega naroda. Nujna pot gmotnega in duhovnega osvobajanja slovenskega človeka mu je pomenila tudi pot k višji kulturi in literaturi. To pa pomeni, da je prišel do spoznanja in hotenja, ki sta usmerjena k zmanjšanju ali odstranjevanju velike razdalje med ljudstvom in razvito umetnostjo, seveda ne slednji v škodo.

Pri tem je zavrgel samo tisto vrsto nižje literature, ki je pomenila pristajanje na primitivizem. O Trdini, Levstiku, Jurčiču, Kersniku, Tavčarju, Mešku ali Finžgarju govori s priznanjem, čeprav njihovega dela ni enačil s svojo zamisljivo književnosti. Če k temu dodamo še dejstvo, da je svoje leposlovno delo velikokrat močno zakoreninil v motivih ljudskega pesniškega izročila in se potrudil tudi do mojstrskega obvladanja moderne mohorjanske povesti, lahko rečemo, da je tudi on potrdil obstoj obeh tipov književnosti in njuno tvorno notranje razmerje. Brez takih pogledov najbrž ne bi imeli njegovega *Aleša z Razona*, morda niti *Hlapca Jerneja* in še marsikaj drugega ne.

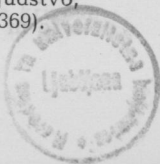
To pa ne velja samo zanj, marveč za slovensko moderno sploh, saj je možnosti obojestranske inspiracije izkoristila bolj kot katerokoli drugo obdobje naše književnosti in je tudi zato mogla dati tako bogato in izvirno umetnosti. Finžgarjev in Pregljev vzpon na področju ljudske povesti bi bil najbrž težji, če ne bi bila tega koraka napravila že moderna.

Do tehtnega razčiščevanja problematike je v obdobju moderne prišlo tudi na katoliški strani. Izidor Cankar (1886—1958) je v polemiki zoper Aleša Ušeničnika (*Trideset let*, DiS, 1916) načelno obračunal s pedagoško kritiko in

¹¹ Slovensko ljudstvo in slovenska kultura, Cankarjevi ZS, XI, s. 323.

¹² Govekar in Govekarjevi, CZS, XI, s. 26.

¹³ N. m., s. 30. Cankarjeva takratna dramatika je kljub vsem očitkom, da ni za ljudstvo, doživela v ljubljanski drami velik obisk in tudi gmoten uspeh (prim. CZS XI, s. 369).

njenim enostranskim vladanjem, ki je v naši preteklosti povzročilo mnogo škode in napravilo vtis, da »nam ni za lepo književnost«. Zavzel se je za to, da »se ostro loči vzgojna in umetnostna vrednost slovstva« in da se pedagoška ter umetnostna kritika držita »vsaka svojega predmeta«. Tudi Izidor Cankar je zavrnil ozire na t. i. »majhne slovenske razmere« in prilagajanje leposlovnih meril tem razmeram.¹⁴

Naj je po modreni še kdaj prihajalo do navskrižij ali programskih omalovaževanj enega ali drugega tipa književnosti, v samo jedro slovenskega literarnega razvoja problem ni več segel kot resnično odločujoč ali usoden.

5.

Književnost koroških Slovencev je del slovenske književnosti in je niti v njenem zgodovinskem razvoju niti v njenih tipoloških značilnostih ni mogoče ločiti v poseben literarni organizem. Tudi v leposlovju koroških avtorjev in v književnih pojavih, ki so izhajali in izhajajo iz koroških tal, ne moremo prezreti omenjene tipološke dvojnosti in njene problematike, značilne za usodo naše leposlovne kulture. Tej dvojnosti bi lahko sledili od razsvetljenstva in romantike Urbana Jarnika (1784—1844), čigar pesniško delo je sililo v obe smeri, pa do neposredne sodobnosti, v kateri močno in izrazito obstajata oba leposlovna pola. Seveda bi znotraj te splošne značilnosti našli tudi nekatere posebnosti, ki so bile in so v zvezi s posebno narodno izpostavljenostjo in ogroženostjo koroškega slovenskega prostora. Kolikor bolj je delovalo to dejstvo, toliko bolj je bil koroški del slovenske književnosti omejevan v svoji socialni večsmernosti, skrčen na tip manj razvite književnosti »za ljudstvo« ali pregnan in začasno zatrt celo na tem zoženem prostoru. Vendar vsi zgodovinski pritiski in nasilja v resnici niso mogli dokončno okrniti njene življenjske volje, ki je realno ali potencialno zahtevala svobodo v obe smeri in s tem k polni, nereducirani književnosti.

To njeno zmožnost lahko zelo dobro preverimo že v 50-ih in 60-ih letih preteklega stoletja, ko je bil Celovec organizacijsko in publicistično središče celotne slovenske književnosti in ko je Anton Janežič (1828-69) s *Slovenskim glasnikom* (1858-68) postavil naši poprešernovski književnosti, še posebej prozi, njen temelj. Pri urejanju prve slovenske literarne revije je ravnal zelo previdno in pazljivo. List je namenil izobražencem, vendar njihovem najširšemu krogu. Zato je že na začetku poudarjal, da bo objavljeno leposlovje »lahko umevno in mikavno, da ga bo umel in rad prebiral vsak le nekoliko izobražen Slovenec«.¹⁵ Da se mu ne bi osulo že tako skromno število naročnikov (400), je prisluhnil svarilom svojih sodelavcev, ki so govorili o skrajno tenki plasti izobraženih slovenskih bralcev in zato tudi o potrebi čim bolj domačega, ne »tujinskega« tipa književnosti.¹⁶ Dovolj značilno je, da je Janežič že po šestih mesecih spremenil naslov lista iz »glasnika za literaturo in umetnost« v »lepoznansko poudčen list« in da so postajali poudarki na poučnosti precej opazni. Tudi program za

¹⁴ Izidor Cankar, *Leposlovje-eseji-kritika*, Ljubljana 1969, s. 161-62.

¹⁵ *Glasnik za literaturo in umetnost*, 1. jan. 1858, s. 32.

¹⁶ Prim. Trstenjakov ali Cegnarjev dopis v *Glasniku* 1858 I, s. 91 in II, s. 74. Poleg tega je imel Janežič slabe izkušnje tudi že s *Slovensko Bčelo* (1850-53), ki je zaradi premajhnega števila naročnikov morala prenehati. Tudi z *Glasnikom slovenskega slovstva* (1854) ni uspel.

prozo, ki je sledil Levstikovemu in se je pokazal predvsem iz njegovega razpisa nagrad za »najboljšo zgodovinsko ali narodsko pripovedko«, ki se »po ljudstvu posneta najbrže prime ljudskega srca«, kaže prizadevanja v smer domačijskega slovstva.¹⁷

Vendar bi bili enostranski, če bi Glasnik presojali samo po teh programskih znamenjih in delih, ki so jim sledila. V resnici je Janežič odprl list tudi čisto drugačnim leposlovnim pojavom. Že leta 1858 je brez pomislekov začel objavljati *Jenkove Obraze*, se pravi modernejšo in zahtevnejšo liriko, ki jo scela odkriva šele 20. stol. in današnji čas. Objavljal je tudi Jenkovo pripovedništvo, ki pomeni začetek psihološko poglobljene in ironične proze, zoper katero je celo Levstik imel pomisleke. In navsezadnje, leta 1867 in 1868 je priobčil *Stritarjeva Kritična pisma*, ki so prvič po Čopu in Prešernu pred Slovence spet postavila misel o »književnosti po zgledu drugih narodov« in v kritično presojo uvajala stroga estetska merila. Skratka, Janežičev uredniški koncept je bil v resnici zelo odprt. Omogočal in potrjeval je oba tipa književnosti. Na tem stališču je vzdržal celi dve desetletji. Šele tik pred smrtjo so ga mučne izkušnje privedle do tega, da se je odločil za *Besednik* (1869-78), izrazito kratkočasen in poučen list za ljudstvo.

Ta njegov prehod ni bil samo resignacija. Janežič je bil že skoraj desetletje med najbolj vnetimi delavci *Mohorjeve družbe*, celovške knjižne ustanove, ki je delala uspešno in zanesljivo za najširše sloje. Leta 1860 je imela čez 1100 članov, leta 1918 že čez 90.000 in je dotlej poslala med ljudi čez 16 milijonov knjig. Z Mohorjevo družbo je Koroška prevzela v svoje roke organizacijo slovenske književnosti za ljudstvo in v nekaj desetletjih opravila neprecenljivo delo pri kulturni rasti celotnega naroda.

Toda želja k ustvarjanju večvrstne literature zato ni zamrla. Sem sodi po Janežiču najprej pojav celovškega *Kresa* (1881-86), »leposlovnega in znanstvenega lista«, ki ga je urejal dr. Jakob Sket s sodelovanjem dr. Gregorja Kreka in Davorina Trstenjaka. Revija je največ prostora dajala znanstvenim spisom, hkrati pa je gojila leposlovje, namenjeno zvečine meščanskemu okusu. Za Kresovo začetno stremljenje je značilen teoretični sestavek klasičnega filologa Valentina Kermavnerja *O pesništvu vobče* (1881). V njem zagovarja popolno avtonomnost literature, češ da »poezija nima namena učiti ali npravstveno boljšati« in da poučno pesništvo stoji nekje zunaj prave umetnosti, med poezijo in retoriko. Prava poezija je po njegovem »igra, prosta vse dotike s koristjo ali škodo«.¹⁸

Vendar to merilo ni bilo in ni moglo postati vodilo lista. Celovski Kres je leta 1885 priobčil spis goriškega publicista Franca Podgornika *O našem literarnem gospodarstvu*, ki je pri nas prva, s trezno ekonomsko mislijo napisana študija o problemu slovenskega »literarnega trga« in »konzumenta« literature.¹⁹ Podgornik upošteva socialno in izobrazbeno razslojenost slovenskega naroda in predlaga, naj bi načrtovalci kulture pri svojem dogovarjanju računali z dejstvom, da je »literarno hrano« treba ločiti in deliti glede na različne potrebe družbenih

¹⁷ Primerjaj tudi članek J. J/určiča/, Slovensko lepoznanstvo premalo narodno, SG 1866, s. 64—67.

¹⁸ O pesništvu vobče, Kres, 1881, s. 98, 103.

¹⁹ O našem literarnem gospodarstvu, Kres 1885, s. 250-57; 304-09; 353-58; 405-12.

slojev. Pri tem je bil proti vsakršnemu »literarno aristokratskemu duhu« in je poudarjal nujnost misliti tudi na težaško ljudstvo, se pravi na »korist narodne večine«. V naslednjem letu 1886 je Kres opustil vsakršna leposlovna stremljenja, se spremenil v »poučen in znanstven list«, zatem pa prenehal izhajati. Njegov urednik Sket, ki je v teh letih pri svojem osebnem snovanju nihal med prozo za izobražence in prozo za kmečke ljudi, je z *Miklovo Zalo* (1884) ustvaril zelo uspelo povest za ljudstvo.

V naslednjih desetletjih, hkrati z moderno in novejšimi literarnimi tokovi, se je tudi med koroškimi Slovenci pojavila vrsta pomembnejših imen, med katerimi so najbolj vidna: Fran Eller (1873—1956), Ksaver Meško (po rodu iz vzhodne Štajerske) in Prežihov Voranc. Delo naštetih treh avtorjev je po svoji temeljni naravi močno različno, vendar ima neko skupno lastnost: ni več omejeno v potrebe kakršnekoli posebne, domačijske književnosti, temveč se svobodno giblje v razponu, ki mu pravimo razvita, hkrati pa osebno razumljena književnost. Toda značilno je, da njihovo publikacijsko središče ni več na Koroškem, temveč spričo poslabšanih možnosti svobodne narodne kulture že zunaj nje.

Do nove osredinjenosti koroškega dela slovenske književnosti na domačih koroških tleh prihaja spet po drugi svetovni vojni. Leta 1948 znova zaživi celovška *Mohorjeva družba* s svojim široko zastavljenim programom tradicionalno pojmovanega leposlovja za ljudstvo. Mlajši rod, ki od leta 1960 vidno nastopa z revijo *Mladje* in z vrsto knjižnih izdaj, pa uspešno lovi korak z bolj ali manj sodobnimi evropskimi literarnimi tokovi in se načrtno zavzema za razvitejšo, zahtevnejšo književnost. In tudi zunaj obeh krogov ali na njenem stičišču je vrsta opaznih imen. To pomeni, da se na Koroškem danes znova konstituira slovenska književnost, ki želi biti neokrnjena, notranje celovita.

Naša presoja tega pojava ne more biti drugačna, kot jo narekuje zgodovinska izkušnja. Ta pa kaže, da je pojav dveh tipov leposlovnega snovanja naraven pojav. Da je obstoj dveh ali več tipov literature neizogibno znamenje razvite družbe, razvitega naroda in razvite zavesti. Da je smiselno le strpno, tvorno in oplajajoče razmerje med njima. In naposled, da je njun spopad ali medsebojno omalovaževanje le izraz nerazvitosti, nesvobodnosti in nedemokracije; ali pa poskus monopolističnega polasčanja, ki iz njih izhaja.

Janko Čar, Francka Varl

PA Maribor

SLOVNIČNO ZNANJE ABSOLVENTOV SREDNJIH ŠOL*

V zadnjih letih smo bili priča številnih žolčnih razprav o pomanjkljivem znanju materinščine pri učencih osnovnih in srednjih šol. Te razprave so pogosto

* Ugotovitve štiriletnega načrtnega testiranja na pedagoški akademiji v Mariboru. Poglavlje o pravopisu je napisal J. Čar, o skladnji pa F. Varl.